

EL DRET A L'AIGUA EN LA SEVA DIMENSIÓ AMBIENTAL I LA SEVA VULNERACIÓ COM A MOTIU DE DESPLAÇAMENT FORÇAT

Alejandro Pulido

Índex

Introducció	2
Context hidro-climàtic a Colòmbia	2
Sobre la destrucció d'ecosistemes	3
<i>El model extractivista</i>	4
<i>Crisi climàtica</i>	4
<i>Cooptació de l'estat colombià</i>	5
<i>Control de territoris per part de grups criminals.</i>	5
<i>Debilitament de moviments socials</i>	6
Una nació desplaçada	6
Casos de conflictes ambientals i amenaces de desplaçament forçat.....	8
El cas de Tasco, Boyacá.....	9
El Cas de Buenaventura	10
Cas Sud de Bogotà	12
Context local.....	14
A manera de tancament	15
Bibliografia	17

Introducció

En aquest document es delineen alguns aspectes característics dels conflictes ambientals a Colòmbia, en particular casos relacionats amb l'abastament d'aigua i les seves possibles repercussions sobre el desplaçament forçat a Colòmbia. Precisament les proporcions de desplaçament forçat intern són de les més altes del món, durant anys aquest fenomen es va concebre com una repercussió del conflicte armat, però treballs acadèmics plantegen que el desplaçament forçat ha estat utilitzat com a estratègia d'apropiació de terres i recursos. En aquest context s'identifiquen diversos casos relacionats amb conflictes ambientals que generen serioses pressions de desplaçament sobre comunitats en els seus territoris.

Context hidro-climàtic a Colòmbia

Colòmbia és un país que es troba entre els tròpics, el que significa que té la tendència concentrar les pluges de l'equador i manifestar majors nivells de pluviositat. Aquesta regió està influenciada directament per les corrents climàtiques de l'Amazones i del Pacífic, que xoquen amb els vents alisis generant zones d'alta pressió que es manifesten en règims alts de pluja. Aquesta condició fa que de mitjana l'aigua tendeixi a no escassejar durant l'any, i per contra es tendeixin a presentar desastres relacionats amb allaus, esllavissades, inundacions en general relacionats amb pluges torrencials.

La situació anterior, es diferencia clarament dels conflictes que poden trobar-se en països d'altres latituds, com Mèxic o Espanya on l'escassetat d'aigua pot predominar en algunes regions, el mateix que en països de l'hemisferi sud com Xile. La "relativa" abundància d'aigua no significa l'absència de conflictes per l'aigua, però no necessàriament estan relacionats amb l'escassetat. L'alta pluviositat ha condicionat diversos biomes i ecosistemes que han marcat l'establiment de cultures "amfíbies", com les vastes zones inundables del Carib, les planes inundables de l'Orinoco o els rius de la serralada occidental.

Aquesta relativa abundància de pluges a Colòmbia condiciona el tipus de conflictes socioambientals i les seves característiques. La destrucció dels ecosistemes i cossos d'aigua desapareguts per les relacions humanes amb el territori han generant

desplaçaments forçats cap a les ciutats. La imposició d'un model de desenvolupament d'acumulació de capital, intensiu en energia i materials s'imposa a altres maneres d'estar i habitar els ecosistemes. A Colòmbia hi ha moltes relacions diferents amb l'aigua, on l'alimentació es basa en la pesca en aigua dolça, els temps humans estan condicionats pels moviments dels cossos de l'aigua, pels seus fluxos i refluxos. El dret humà a l'aigua no pot ser entès, en certs contextos de la realitat colombiana, com la simple disponibilitat d'aigua, per contra, l'aigua implica un aspecte central de la cultura i la forma de vida de molts pobles, que se surt de la concepció eurocèntrica de desenvolupament i benestar. La desaparició d'ecosistemes hídrics com llacunes, aiguamolls o rius, significa en diverses regions de país, una amenaça de desplaçament per a pobles sencers.

Sobre la destrucció d'ecosistemes

El dret humà a l'aigua ha fet èmfasi a la disponibilitat d'aigua necessària per a l'alimentació i les activitats domèstiques. No obstant això, hi ha un factor estructural que no s'ha tingut prou en compte,: la preservació dels ecosistemes que permeten aquesta disponibilitat. L'aigua no és un recurs aïllat que prové de manera abundant i permanent, l'aigua depèn de manera íntima dels ecosistemes circumdants als centres poblats, aquests ecosistemes al seu torn, depenen d'un context polític-econòmic, i estan cada vegada mes exposats a situacions estructurals.

La destrucció d'ecosistemes està determinada per diversos factors que solen estar interrelacionats, entre els quals es destaquen: el model econòmic extractivista, la crisi climàtica, la cooptació de l'Estat colombià per interessos criminals en contrast amb el control de territoris per part de grups criminals on s'imposen economies il·legals (narcotràfic, or, fusta), la gradual destrucció d'organitzacions o moviments socials en els que es manifesta en l'assassinat de líders socials.

El model extractivista

El model d'acumulació de riquesa basat en l'extracció intensiva de recursos naturals, que s'exerceix especialment en països de la perifèria, en general afavoreix uns reduïts grups d'inversors intermediaris en els governs locals. Aquest model genera greus danys i impactes socials, erosiona la democràcia, afavoreix la iniquitat i en particular causa greus danys ambientals, traslladant els problemes a les comunitats locals, destruint els mitjans de vida locals i generant desplaçaments forçats. A Colòmbia el model extractivista ha intensificat l'explotació de carbó tèrmic, petroli, els monocultius de palma africana, canya de sucre i flors. En el plànol de la il·legalitat, l'economia extractiva s'ha basat en la producció de cocaïna i or. Les enormes seqüeles i danys que ha deixat dècades d'implementació d'aquest model han deixat la consolidació de màfies polítiques regionals (clans) (Àvila, 2021), el debilitament i inacció de les autoritats ambientals i l'establiment de danys ecosistèmics a tal punt que impliquen riscos per a la salut pública.

Crisi climàtica

La crisi climàtica en els contextos locals està generant greus afectacions als ecosistemes i els sistemes productius, genera l'augment dels desastres ocasionant també desplaçaments forçats als centres urbans el que augmenta la seva vulnerabilitat climàtica. A Colòmbia l'augment de la intensitat de les pluges, i el canvi en els cicles plujosos i secs, s'ha manifestat especialment en l'augment de la pressió sobre la producció d'aliments (Pulido, 2017). Amb els canvis del clima ha augmentat la irregularitat en la disponibilitat d'aigua per a la ramaderia i l'agricultura, han aparegut noves malalties en els cultius i s'ha incrementat de manera dramàtica les crisis de finançament dels cultius. L'efecte es pot observar a la intensificació dels cicles especulatiu al voltant del preu dels aliments, afectant de manera notòria la seguretat alimentària, especialment a les zones excloses de les grans ciutats.

Cooptació de l'estat colombià

L'estat colombià hauria de garantir drets individuals i col·lectius, entre els quals queda remarcat el dret a un ambient sa en la constitució del 91. No obstant això, el fenomen que s'ha observat en els últims 20 anys és la gradual cooptació de l'estat per part de grups polítics i màfies regionals (Àvila, 2021), que usen a l'estat com fortí de corrupció i rentat d'actius. És en aquest sentit que es desmantellen els mecanismes democràtics de participació pels quals l'Estat vetlla pels drets col·lectius. Aquesta cooptació de l'estat, afavoreix l'establiment de projectes extractius des de totes les possibilitats de generació de negocis, que constantment estan pressionant els territoris i a les seves comunitats. L'Estat colombià en zones de la perifèria fa ús del control militar que possibilita el funcionament de fronteres i la protecció de projectes extractius, però, no té capacitat de garantir els drets a les comunitats, com tampoc té cap control sobre els ecosistemes que estan sent destruïts per grups criminals que es financen amb economies extractives.

Control de territoris per part de grups criminals.

Sumat a l'anterior, en els territoris en què l'estat no està present, excepte per alguns enclavaments de les forces militars, com a la costa pacífica colombiana, l'amazones, la frontera oriental de les planes, entre d'altres, es troben grups armats criminals que organitzen negocis il·lícits extractius, com la cocaïna o el tràfic de persones. Aquest fet, causa que, en zones d'alta importància ambiental, com són les selves humides tropicals del pacífic i de l'amazones, aquestes siguin altament vulnerables a tot tipus d'extraccions il·lícites sense cap control de l'Estat. És precisament la paradoxa per la qual l'Estat colombià no té capacitat ni presència institucional per a la protecció d'ecosistemes en els territoris de frontera. L'economia del narcotràfic al seu torn, en el rentat de diners, impulsa projectes extractius, corromp les institucions judicials i de control, finança profundes transformacions en els territoris en particular per a l'establiment de zones ramaderes o la producció de palma africana.

Debilitament de moviments socials

En aquest context els moviments socials a Colòmbia han sortit a defensar els ecosistemes que queden al país al veure els seus territoris i els seus mitjans de vida amenaçats. Comunitats indígenes, afrocolombianes i camperoles han estat objecte de violència armada per desarticular els seus processos de defensa dels seus territoris. En aquest país, des de l'acord de pau (desembre 2016) han estat assassinats 904 líders¹ socials, amb tot el que això significa. Cada líder representa un procés social, un territori afectat, una història de reivindicacions, un actor armat criminal que imposa la seva lògica de poder i els seus negocis. Cada assassinat, també mina la credibilitat de l'Estat, afebleix la seva legitimitat localment i mina les possibilitats d'accés a la justícia. Tot aquest context també implica desplaçaments forçats interns a Colòmbia.

Una nació desplaçada

Així es titula l'informe de Centre de Memòria Històrica sobre el desplaçament forçat (CNMH, 2015), on es compten 6,5 milions de persones desplaçades (xifra de 2015), de les quals 3,3 milions són dones i 1,5 milions són menors de 12 anys. El 15% de la població afrocolombiana és desplaçada, el 10% de la població indígena també ha estat desplaçada, el 13% de la població total de el país ha patit aquesta forma de violència. El 99% dels municipis del país han estat expulsors de població, mentre que el 87% de la població desplaçada vivia al camp. En un país en què la concentració de la terra és una de les més altes de món, van ser despullades 8,3 milions d'hectàrees. Amb aquests arguments el Centre de Memòria afirma que Colòmbia és una "nació desplaçada". Les xifres de persones desplaçades són de les proporcions de la població de països com Costa Rica, Dinamarca o Singapur. A l'anterior ha de sumar-se que Colòmbia, d'acord amb les dades de l'ACNUR, és el país amb major nombre de sol·licitants de refugi després de Veneçuela, amb al voltant de quatre-centes mil persones.

¹ Mas de 900 líderes sociales asesinados en Colombia desde 2016. 19.04.21. Dw.com.

Precisament el desplaçament forçat en aquest informe és assenyalat com un *"instrument de despulla i desallotjament de territoris per part de molt variats actors"*, en el qual la violència és una estratègia de desplaçament a través de tortures, massacres, assassinats selectius, entre d'altres. Amb la desmobilització dels grups paramilitars es van fer més evidents els interessos polítics i econòmics darrere dels desplaçaments individuals i col·lectius, *"entre els interessos il·legals apareixen el narcotràfic i la mineria il·legal, entre els interessos legals estan els projectes miners-energètics i agroindustrials, així com els inversors de terres"*. El 2011 el 87% del desplaçament forçat provenia de municipis amb projectes miners-energètics, al mateix temps que es van registrar majors inversions internacionals en aquests sectors.

La justícia colombiana, tot i dècades d'investigacions, encara no revelen les estructures criminals que estan darrere dels desplaçaments forçats i els interessos que van motivar l'expulsió. Això implica que les víctimes segueixen en perill de ser revictimizadas ja sigui per represàlies o noves situacions de violència que els obligui a desplaçar-se novament. El fenomen de desplaçament és de gegantines proporcions, però també té marcades connotacions regionals, així que les característiques del fenomen no poden generalitzar-se. En termes generals, tot i que el desplaçament forçat pot obeir a diversos interessos, a més de l'acumulació de terres amb finalitats econòmiques, també poden aparèixer interessos sociopolítics, o els relacionats amb el control políticomilitar per part de grups criminals; també es pot afirmar que el desplaçament forçat no és només la conseqüència de la violència criminal o política, sinó que també, en una proporció molt més significativa, és una estratègia criminal deliberada per al control territorial i l'obtenció de rendes².

L'èxode a Colòmbia forma part d'una estratègia criminal finançada i patrocinaada per poderosos agents econòmics, legals i il·legals, en un ambient propici per a la reproducció de pràctiques il·legals com la producció sistèmica i la captura³ i cooptació institucional de

² Caràcter rendista entès com la reproducció de pràctiques imposades de facto per grups poderosos en usdefruit de la seva privilegiada posició en l'estructura política, econòmica i social del país per a la satisfacció egoista i exclouent d'interessos propis a costa d'interessos de la resta de la societat" Garay, L (1999), Construcció d'una nova societat, Bogotà, Cambio-Tercer Mundo editores.

³ La captura de l'Estat s'ha concebut usualment com una forma de corrupció a gran escala que debilita l'estructura econòmica d'un país perquè distorsiona la formulació de lleis, normes, decrets, regles i regulacions. Quan la formulació de lleis i regulacions té el propòsit d'afavorir interessos que contradueixen el

l'Estat. En això es diferencia el cas colombià amb d'altres al món, amb el fet que la població va ser expulsada per motius religiosos, polítics o ètnics.

Casos de conflictes ambientals i amenaces de desplaçament forçat

Amb l'enorme quantitat de casos i moments de desplaçament forçat a Colòmbia, es poden trobar casos concrets que poden evidenciar la relació de desplaçament forçat i extractivisme, com el de el projecte hidroelèctric el Quimbo, a la conca mitjana del riu Magdalena, generant desplaçament de desenes de milers de persones, per implementar un projecte que ha generat gravíssims danys ambientals i socials en la seva àrea d'influència (Pulido, 2014). El desplaçament forçat per l'increment de la violència en una àrea d'influència paramilitar a Tame, Arauca, que és també un enclavament petroler, aquesta vegada operat per l'empresa Repsol (Ramiro i Chaparro, 2006); també poden trobar-se evidències entre les activitats d'exploració i prospecció d'una empresa minera multinacional com Anglo Gold Ashanti amb les operacions del grup paramilitar Bloque Central Bolívar en diverses regions de país que tenen antecedents de desplaçament forçat "per l'efecte de la violència d'actors armats" (CEDINS, 2015), o les dimensions de desplaçament forçat al país en sincronia amb l'apropiació de terres per a ramaderia o monocultius, tal i com ho documenta el Centre de Memòria Històrica, en la seva investigació sobre desplaçament forçat publicada al 2015 (CNMH, 2015).

En el context anteriorment descrit, es troba la necessitat de contextualitzar cada cas, efectivament, la captura de l'estat es presenta en zones de perifèria, la variabilitat climàtica tendeix a manifestar-se amb més intensitat a les valls interandines i el Carib, els projectes extractius s'intensifiquen a les zones de frontera o en les zones selvàtiques que queden al amazones o en el pacífic colombià. Es plantegen tres casos que poden il·lustrar una mica més els conflictes ambientals en els que l'aigua és central i té incidència en el desplaçament forçat, el primer sobre la contaminació d'aigua d'aqüeductes comunitaris en una zona minera de l'altiplà de la serralada oriental, els greus problemes en el servei d'aigua de

benestar general, es generen fortes distorsions culturals, socials i econòmiques. D'aquestes distorsions, les implicacions més analitzades empírica i conceptualment han estat les econòmiques (Garay, 1999).

Buenaventura, el principal port de país; i la juxtaposició de conflictes ambientals al sud de la capital en una zona de "sacrifici" ambiental que afecta comunitats camperoles.

El cas de Tasco, Boyacá.

L'erm de Pisba es troba a la Serralada Oriental, abasta una extensió de 105.242 hectàrees, té llacunes d'origen glacial i aporta a les conques dels rius Chicamocha i Magdalena. Aquest ecosistema proveeix d'aigua a la població de diversos municipis i presta serveis ecosistèmics a més de 13.000 persones de Boyacá i Casanare. Tot i això, en aquesta àrea es van desenvolupar activitats mineres entre els anys 2009 i 2017, algunes sense comptar amb autoritzacions mineres o ambientals i altres emparades per diverses autoritzacions ambientals. Un cop cessen les activitats mineres a causa de la mobilització social, aquestes queden en estat d'abandonament, és a dir simplement es deixen d'operar i s'abandona la infraestructura sense dur a terme cap tancament tècnic de les explotacions mineres.

L'abandonament de mines va ocórrer en al menys tres àrees d'explotació minera, les mines "El Pantanal" i "El Cerrejoncito" on es van desenvolupar durant diversos anys activitats mineres sense comptar amb les llicències ambientals respectives. L'altra zona és la coneguda com a Mina Hunza (que es troba a nom de l'empresa Hunza COAL SAS) que va ometre sistemàticament els requeriments de l'autoritat ambiental i que li van valer diverses sancions, entre elles la revocatòria del Pla de Gestió Ambiental establert i la ordre de presentar un pla de tancament i abandonament. No obstant això, un cop es va decretar la suspensió d'activitats mineres les accions d'explotació que es desenvolupaven en aquests llocs simplement van cessar sense que es fessin tancaments tècnics adequats.

Després del tancament i abandonament de les mines es troba que a Cerrejoncito i Hunza es presenten drenatges àcids, amb valors de pH propers a 3, (molt àcids, tòxics i contaminants), a l'igual que els valors de conductivitat notablement alts (1540 i 1685 ppm). Aquests nivells de contaminació coincideixen amb nivells anormals de pH i conductivitat en la trencada Chorro Blanco, que al seu torn proveeix l'aqüeducte comunitari. Addicionalment, es va trobar presència de plom (Pb), mercuri (Hg) i Ferro (Fe) en l'aigua que alimenta dit aqüeducte, el que sustenta la hipòtesi de contaminació amb metalls pesats en relació amb

els drenatges àcids. Aquestes concentracions excedeixen el màxim permès en el cas del plom i el mercuri, i implica risc directe per als usuaris de l'aqüeducte. Una situació similar de risc s'identifica en les aigües que donen provisió a altres aqüeductes comunitaris de la regió.

La vulneració del dret humà a l'aigua, de les comunitats de Tasco, a l'afectar la qualitat de l'aigua per al consum humà, sotmet a les comunitats a una permanent pressió al no comptar amb fonts alternatives d'aigua per al seu proveïment, i les sotmet a l'amenaça d'haver de desplaçar-se dels seus territoris per la contaminació de les fonts d'aigua de les que s'abasteixen. La contaminació amb metalls pesants constitueix una seriosa amenaça per a la salut de la població exposada de Tasco que tendeix a agreujar-se pel caràcter bioacumulatiu d'aquestes substàncies.

L'explotació irracional de carbó, per part d'empreses mineres de dubtosa procedència, encara que vinculades a paradisos fiscals, implica una responsabilitat directa sobre la pèrdua dels mitjans de vida dels habitants de la regió, posant en risc la seva possibilitat de romandre en els seus territoris.

El Cas de Buenaventura

La ciutat de Buenaventura té una població aproximada de 432 mil habitants, és la ciutat colombiana més important de la costa de l'oceà pacífic i també en la que es troba el port més important del país; també, però, té uns dels pitjors indicadors de cobertura en serveis públics urbans.

La taula d'Aigua i Sanejament Bàsic de Buenaventura, organització social que vetlla per la millora del servei d'aigües a la ciutat, ha vingut rebent sistemàticament denúncies de les comunitats sobre la inadequada qualitat de l'aigua potable lliurada per l'aqüeducte municipal (Enda, 2020). També s'han comptat innumbrables casos de problemes de salut en la població que pren aigua de l'aqüeducte. Els informes independents sobre la qualitat de l'aigua en aquesta ciutat mostren greus mancances, que implica un risc per a la salut de milers de persones. L'operador privat (Hidropacífico SAISP), que té contracte des del 2001, tampoc ha assegurat el subministrament permanent a la ciutat, el que per als habitants

significa un proveïment d'unes hores a el dia. La situació, justificada per l'operador privat per les pèrdues econòmiques que genera l'operació de l'aqüeducte, contrasta amb la venda d'aigua als vaixells que connecten amb els ports de la ciutat. Aquestes activitats que podrien generar milionaris guanys per l'aqüeducte local, justificarien a el menys parcialment l'interès econòmic d'aquesta empresa per a l'operació de l'aqüeducte⁴.

Les greus irregularitats trobades amb la gestió privada de l'aqüeducte, ha generat massives mobilitzacions, i han estat incloses en un plec de reivindicacions d'un dels processos de mobilització social mes rellevants del país en els últims anys, el Comité del Paro de Buenaventura, que s'ha articulat a milers de persones i organitzacions al voltant de processos de protesta i mobilització que busca la garantia de drets per a les comunitats afrocolombianes del port.

Tanmateix, al municipi també es troben els pitjors indicadors de desplaçament forçat al país (170 mil persones a març de 2016, s'estima que el 40% de la població total ha patit desplaçament). Efectivament les escalades de violència han presentat tota mena de crims i violacions de drets humans. Els interessos econòmics al voltant del port, entre els quals es destaca el narcotràfic, sumats a les pressions violentes per al desplaçament forçat especialment en zones d'interessos d'inversió, impliquen un entramat de conflictes que fan d'aquesta ciutat una de les mes violentes de Colòmbia. En aquest context, el subministrament defectuós d'aigua potable pot ser considerat també com un factor per al

⁴ ¿Es Buenaventura el mayor exportador de agua? Aurelio Suárez. 11.01.17. El Espectador. *“Hidropacífico había vuelto un gran negocio el aprovisionamiento a los buques que llegan al puerto. Lo absurdo es que mientras el 78% que potabilizan se pierde, buena parte de la que es consumible la venden a los barcos, que la pagan en dólares”. Tal hecho, según Semana, explica al parecer por qué “un consorcio con semejante prestigio y músculo financiero (Conhydra, el socio mayoritario de Hidropacífico) se mantiene al frente de un negocio no rentable” como lo es el suministro de agua a los porteños. Ambas plantas producen 6,9 millones de metros cúbicos de agua al mes, pero buena porción se despacha para cada una de las siete posiciones de atraque de buques no TEUS del Puerto, de los muelles 8 al 14, a una ratio de 150 toneladas por hora (igual a 150 metros cúbicos) y a razón de 5,5 dólares por unidad, equivalentes a \$17.500, más de diez veces lo cobrado a los bonaverenses.”*

desplaçament forçat, en la mesura que contribueix a la deterioració de les condicions de vida dels habitants de la ciutat^{5 6}.

Cas Sud de Bogotà

Un dels trets característics de la ciutat de Bogotà (a l'igual que el de moltes ciutats llatinoamericanes), és el de la profunda inequitat econòmica, basada en arrels històriques colonialistes. Bogotà manifesta la inequitat també en la distribució espacial, al nord predominen els serveis i els habitatges amb llars de més alts ingressos, mentre que al sud es concentren les llars de baixos ingressos i compten amb la pitjor oferta de serveis i mobiliari urbà. Aquesta inequitat es manifesta amb més força a l'observar la distribució dels ecosistemes protegits respecte a les zones de sacrifici ambiental. Mentre que a la zona nord es troben les reserves ecològiques de la ciutat, al sud, es troba un embassament que concentra les aigües residuals de la ciutat sencera per generar electricitat, es troba també l'abocador sanitari que recull prop de 7 mil tones al dia de residus sòlids, també es troben els abocadors de curtidors sobre el riu Tunjuelo (riu articulador del sud de la ciutat), l'extracció de materials de construcció que han deixat immensos passius ambientals i 65 forns de bòbiles que sumades exerceixen una enorme pressió ambiental i social en les àrees veïnes.

Les afectacions es poden quantificar en termes de la mala qualitat de l'aire, les afectacions al paisatge, el descontrol dels vectors animals relacionats amb els abocadors i l'alliberament de substàncies tòxiques a l'ambient. Aquestes condicions no han estat alienes a l'acompanyament dels organismes del districte, que no obstant això han donat mostres de descoordinació, manca de planificació i capacitat institucional per fer complir la normativitat i garantir els drets. Aquest context no pot ser entès sinó per la falta de mecanismes que garanteixin decisions democràtiques en relació amb les dramàtiques asimetries de poder que beneficien a les elits que fan ús econòmic il·legítim en aquesta regió.

⁵ Desplazamiento forzado por construcción de megaproyectos es factor que esta generando violencia en Buenaventura. En: polodemocratico.net

⁶ Buenaventura: de la calma engañosa a la violencia evidente. Linda Ordoñez. 11.03.20. En: razonpublica.com Buenaventura: violencia y mega proyectos. 24.10.21- Telesur.tv.

Aquesta situació implica una nova dinàmica d'empobriment encara més gran, donada pels passius ambientals que han de sortejar les comunitats, augmentant la seva vulnerabilitat i ampliant l'espiral d'injustícia ambiental que han d'enfrontar. Per l'anterior, aquesta situació generalment només pot ser sortejada pels habitants amb el desplaçament forçat. L'existència d'aquesta zona implica la cooptació (o corrupció) de l'Estat per part dels interessos econòmics, que solen ser en el context local activitats extractives (mineria) o de transformació altament contaminant (bòbiles). Per tant, el sacrifici també és portat en termes de sacrifici de principis democràtics, en termes de llibertats i drets fonamentals.

Les zones de sacrifici ambiental tenen un context definit, el de la distribució neoliberal de l'espai, on es busca l'optimització de la rendibilitat traslladant els passius (salut, ambient, treball, etc.) en els territoris i les seves comunitats. Aquestes zones tenen una lògica antidemocràtica, neoliberal, que legitima l'extractivisme sota la narrativa de l'avantatge comparatiu de país. La concentració dels passius ambientals al sud de la ciutat correspon a una clara intencionalitat de traslladar-los a un territori específic on els seus habitants es caracteritzen per la seva alta vulnerabilitat. Els cercles de misèria i pobresa generats al voltant de la zona de sacrifici ambiental s'amplien de manera permanent al rebre els desplaçaments forçats per la violència relacionada amb la violència política i l'establiment de projectes extractius. Aquestes zones, davant l'ambigüitat institucional de l'Estat es presten a l'assentament de poblacions en alta vulnerabilitat econòmica i marginació política, el que acaba retroalimentant els cicles de violència, deteriorament ambiental i afectacions de salut pública.

Un altre factor, clarament omès en termes polítics, és el de la informació objectiva i suficient sobre les proporcions dels impactes que genera. La zona de sacrifici ambiental de sud de Bogotà, està legitimada i suportada en l'enorme falta de coneixement de les problemàtiques de salut pública que enfronta la població i els greus impactes ambientals que enfronten els seus territoris.

Context local

La zona que abasta Mochuelo Alto, Pasquilla i Pasquillita comunica els emplaçaments contaminants del sud de la ciutat descrits amb la zona del Sumapaz, caracteritzada per ecosistemes erms, relativament ben conservats i de gran rellevància ambiental. Aquesta zona es caracteritza per activitats agropecuàries amb el cultiu de papa, pèsol i producció de llet. En les tres poblacions citades, es troba una població de prop de 5 mil persones, que concentren les seves activitats en l'agricultura. Aquestes zones es troben sota la jurisdicció de la CAR, que és l'autoritat ambiental local, i que hauria d'atendre els conflictes relacionats amb l'aigua. És precisament la inoperativitat de la CAR la que ha generat tota mena de conflictes a la zona. L'ambigüitat amb la qual el sud de Bogotà és percebut com una Zona de Sacrifici Ambiental ha permès l'ampliació de les activitats de les bòbiles, la mineria de materials i l'operació d'Abocament Sanitari sense criteris tècnics. Sembla que és una zona en la qual són "permeses" tota mena d'afectacions ambientals, perjudicant a poblacions excloses i marginades. Aquesta zona és una àrea de conurbació de la ciutat, a l'estar al límit sud de la zona urbana de la ciutat. Poblacions camperoles de l'altiplà conviuen amb les barriades marginades en la pobresa del sud, dos sectors poblacionals que s'han enfrontat històricament a l'exclusió social.

A la regió s'observa l'augment de la demanda d'aigua en aquests territoris que d'una banda prové de l'augment de la població, i d'altra prové de la intensificació de les activitats productives (ramaderia i agricultura). Mentre que l'oferta s'ha vist minvada per raó de la deterioració dels ecosistemes proveïdors (boscos d'alta muntanya), i pels efectes de la variabilitat climàtica que estan intensificant els períodes secs, aquestes tendències estan agreujant els conflictes locals per l'aigua, que ja comencen a mostrar casos preocupants d'enfrontaments entre els aqüeductes comunitaris i els ramaders locals.

D'altra banda, durant els períodes secs, en particular durant els mesos de desembre i gener, s'intensifica la competència per l'accés a l'aigua. En els últims anys, s'han incrementat els casos en què el bestiar és enviat a consumir aigua a les fonts de l'aqüeducte. D'altra banda la microconca proveïdora també pateix la pressió dels cultius de papa que es troben a la part alta i s'han presentat diversos casos en què la comunitat ha hagut de mobilitzar-se i

pressionar els patrons d'aquests cultius perquè protegeixin les àrees més properes al cos d'aigua proveïdor.

En tots els casos anteriors, l'aqüeducte local s'ha comunicat amb l'autoritat ambiental local perquè dirimeixi aquests conflictes però mai ha intervingut de manera contundent, evidenciant la manca de capacitat institucional per protegir les fonts d'aigua, garantir l'ús racional de l'aigua i garantir els drets col·lectius davant de situacions d'escassetat.

Aquest context, ha generat una seriosa pressió pel desplaçament d'un significatiu nombre de persones de la regió, especialment els joves, que no tenen l'arrelament suficient per desenvolupar les seves vides en aquesta regió. Hi ha un progressiu i silenciós despoblament de la regió en què només prevalen les persones de més edat.

A manera de tancament

La cooptació de l'Estat colombià, la consolidació de grups criminals a les zones de perifèria i el model extractivista constitueixen una preocupant combinació davant dels escenaris que planteja la crisi climàtica. Es dilueixen les possibilitats de millorar les capacitats d'adaptació per a la majoria de la població davant un Estat democràticament feble. Es planteja en aquest sentit, la necessitat de recuperar l'Estat per als interessos col·lectius i la garantia dels drets. L'adaptació a la crisi ambiental passa també per replantejar la representativitat i la participació política. L'obertura democràtica, implica també el replantejament del model extractiu, la consolidació d'una nova institucionalitat ambiental, la recuperació dels espais multilaterals per respondre als desafiaments globals que representen la crisi climàtica i les amenaces de desplaçament forçat que enfronten els pobles del sud global .

Es coneixen alguns casos, no documentats, en els quals les variacions del clima comencen a pressionar els mitjans de vida de poblacions senceres, per exemple, els cultius de papa al nord de Boyacá, que, davant la disminució del règim de pluges, es veuen seriosament afectats pressionant desplaçaments interns de les comunitats habituades a aquesta activitat productiva. És possible que, davant l'escenari de corrupció de l'Estat, siguin encara més importants les enormes capacitats d'adaptació dels pobles re-creant altres formes d'habitar els territoris davant la tendència d'agreujament de la crisi climàtica. No obstant això, hi ha

regions en què l'escassetat d'aigua serà crítica, com en el Carib i les valls interandines, en els quals l'adaptació podria ser encara més restringida i es trobin en un perill encara més alt de desplaçament forçat.

Bibliografia

Ávila, Ariel. 2021. Detrás de la guerra en Colombia. Ed. Planeta. Bogotá.

Centro Nacional de Memoria Histórica. 2015. Una nación desplazada: informe nacional del desplazamiento forzado en Colombia, Bogotá, CNMH - UARIV.

Celis, Raquel y Sepúlveda, Claudia. 2012. Contra el despojo. Capitalismo, degradación ambiental y desplazamiento forzado. CEAR-Euskadi.

CEDINS, 2015. Actividades de Anglo Gold Ashanti y el Bloque Central Bolívar: ¿Sólo coincidencias? Equipo de investigación sobre territorio y extractivismo. CEDINS.

Enda Colombia, 2019. Monitoreo Independiente del servicio de agua potable prestado por Hidropacífico SA ESP en el Distrito Portuario de Buenaventura. Ver en: endacol.org

Garay, L. 1999, Construcción de una nueva sociedad, Bogotá, Cambio-Tercer Mundo editores.

Pulido, Alejandro. 2014. Susurros del Magdalena. Los impactos de los megaproyectos en el desplazamiento forzado. CEAR-Euskadi. Bilbao. Disponible en: cear-euskadi.org

Pulido, Alejandro. 2017. Análisis de la variabilidad climática sobre la producción y precios de alimentos representativos de la canasta básica de la ciudad de Bogotá, durante el período 2000-2013. Tesis de Maestría. Universidad Nacional de Colombia.

Ramiro Pedro y Chaparro Alfonso, 2006. Colombia en el pozo. Los impactos de Repsol en Arauca. Paz con Dignidad. Madrid. Disponible en: omal.info